

اسلام و حسابداری محیط زیست

محمدعلی ساری

دانشجوی دکتری حسابداری دانشگاه تربیت مدرس و عضو هیات علمی موسسه آموزش عالی خردگرایان مطهر - عضو

انجمن حسابداری ایران

چکیده:

اسلام در کنار توجه به مسائل معنوی و روحی، انسان را به احترام به موجودات پیرامون خود و نیز پاکیزگی محیط اطرافش ترغیب کرده، آموزه‌هایی را برای حفاظت از محیط زیست بیان نموده است. در این پژوهش با بهرمندی از آیات قرآن و تحقیقات پیشین، مبانی تئوری اسلام در حوزه حسابداری محیط زیست، که از مفاهیم نوین حسابداری در هزاره جدید می‌باشد، ارائه شده است. در بخش اول، اهمیت محیط زیست در اسلام حول پنج محور توحید، امانتداری، عدالت اجتماعی، جهان شمولی آموزه‌های اسلام، و تحسین زیبایی طبیعت بیان گردیده، سپس با استفاده از این مبانی محوری، تئوری حسابداری محیط زیست در اسلام بسط داده می‌شود. در این تئوری، از طریق سیستم حسابداری، ایجاد یک سیستم اطلاعاتی جامع پیشنهاد می‌شود که دربردارنده اطلاعات مالی و غیرمالی و نیز مکانیزم‌های نظارت و پاسخگویی می‌باشد.

واژگان کلیدی: تئوری، حسابداری، گزارشگری، محیط زیست، اسلام.

1- تشریح و بیان موضوع:

اسلام در نگاه منفی غربی، اغلب همانند یک قانونی پنداشته می‌شود که صرفاً رفتارهای خوب و بد را معرفی نموده و پیروان خود را به خوبی‌ها دعوت و آنان را از بدی‌ها برحذر می‌دارد. در این دیدگاه، اسلام نمی‌تواند انسان‌ها را برای آینده‌ای بسیار دور که در آن فناوری‌های نوین کشف خواهد شد، راهبری نماید. این درحالی است که در جهان‌بینی توحیدی، اسلام در کلیه شئون و روابط انسانی دخالت کرده و آموزه‌هایی را به پیروان خود ارائه می‌نماید. البته این بدان معنی نیست که برای هر موضوع با عنوان خاص و مرسوم امروزی آن، حکم خاصی مقرر داشته باشد؛ بلکه احیاناً کلیات و یا اصول و قواعدی وضع نموده که می‌توان از آن‌ها، حکم موضوع موردنظر را بدست آورد (اصغری لقمجانی، 1376). این پژوهش نشان می‌دهد که اسلام تا چه اندازه به محیط زیست توجه نموده و آموزه‌های ارائه شده در این زمینه می‌تواند به‌عنوان مبانی تئوری حسابداری محیط زیست در اسلام مورد توجه قرار گیرد.

2- مبانی نظری و پیشینه پژوهش:

تاکنون، پژوهش‌های معدودی به بیان آموزه‌های اسلام در حوزه تئوری‌های حسابداری پرداخته‌اند. در این دست مطالعات نیز تمرکز بر حسابداری محیط زیست مورد غفلت جدی تئوری پردازان آموزه‌های اسلامی واقع گردیده است. پژوهش‌هایی که به طور خاص بر روی موضوعاتی همانند حسابداری زکات (Ibrahim, 2000) و حسابداری اجتماعی از منظر اسلام (Kamlaa et al, 2006)، تمرکز نموده‌اند، تا اندازه‌ای با برخی از جنبه‌های تئوری حسابداری محیط زیست از منظر اسلام مرتبط‌اند؛ لیکن در این پژوهش‌ها نیز کمتر به مبانی تئوری حسابداری محیط زیست در اسلام پرداخته شده است. مطالعاتی نیز وجود دارند که به گزارشگری مالی و حسابداری محیط زیست در کشورهای که تا حدودی از آموزه‌های اسلام بهره‌مند گشته‌اند، پرداخته‌اند (Nahoglu, 2003 و Jahamani, 2003)؛ لیکن این مطالعات نیز بیشتر به تئوری حسابداری محیط زیست براساس مفاهیم غربی متمایل است. پژوهش‌های یاد شده و نیز نشست‌های «حسابداری پاسخگویی مشارکت اجتماعی»¹ که در کشورهای عربی و بزرگ جهان اسلام برگزار می‌شوند، بیشتر به سمت حسابداری محیط زیست از دیدگاه تئوری‌های غربی گرایش دارند. این درحالی است که نگهداری و مراقبت از محیط زیست یک مفهوم غربی و بیگانه با اسلام نبوده، بلکه چنین مفاهیمی در مورد محیط زیست، ریشه عمیق در آموزه‌های اسلامی دارد (Sardar, 1984). به‌علاوه، تاکنون پژوهشی در مورد تطبیق دیدگاه اسلام با تئوری‌های غربی در حوزه حسابداری محیط زیست انجام نشده است.

این پژوهش درصدد گفتمان مبانی تئوری حسابداری محیط زیست از دیدگاه اسلام می‌باشد. با توجه به توافق جمعی رو به رشد بر سر وجود یک بحران زیست محیطی در عصر حاضر و نیز با توجه به این‌که آموزه‌های اسلام محدود به ماوراء الطبیعه نیستند، بلکه راهبردهایی عملی را ارائه می‌نمایند (Omar, 1987, 14)، بیان تئوری حسابداری محیط زیست اسلامی ضرورت بیشتری می‌یابد؛ چراکه آموزه‌های اسلام و آیات قرآن می‌توانند راهگشای تمام مسائل و مشکلات پیش‌روی بشر باشند²؛ که این مشکلات شامل موضوعات زیست محیطی نیز می‌باشند.

3- اسلام و محیط زیست - برخی مبانی محوری:

در ادیان شرقی به ویژه در مائوئیسم و آیین کنفوسیوس، نوعی سرسپردگی به طبیعت و ادراک اهمیت متافیزیکی آن دیده می‌شود. قرآن نه اجازه می‌دهد بشر، طبیعت را به علت عظمت آن، خدای خویش دانسته، در مقابل آن به سجده بیفتد و نه آن را موجودی فاقد روح بداند؛ بلکه مظاهر طبیعی را «آیه»³ و «کلمه»⁴ خداوند و موجوداتی دارای شعور نسبی که تسبیح‌گوی اویند⁵ معرفی کرده، انسان‌ها را به پرستش آفریدگار آن‌ها فرا می‌خواند.

طبیعت و محیط یکی از واژگان کلیدی در اسلام می باشد. بسیاری از مفاهیم اسلامی در قرآن و روایات، مانند توحید، عدل، احسان (لطف و مهربانی)، حکمت و تواضع، مضامین اساسی در ارتباط با تعامل بین نوع بشر و محیط پیرامون به همراه دارد. همچنین سیره و گفتار پیامبر بزرگ اسلام، به ما کمک می کند تا «یک اخلاق زیست محیطی⁶ اسلامی تعریف نموده تا از محیط زیست پیرامون خود مراقبت بیشتری نماییم (Denny, 1998)».

تاکید قرآن بر محیط زیست و زمین نشان می دهد که ارتباط میان بشر و جهان پیرامون از منظر اسلام تا چه اندازه حیاتی می باشد. لزوم مراقبت از زمین و محیط زیست نیز بارها در قرآن تکرار شده است.⁷

دنی (Denny, 1998)، بیان می دارد که رنگ سبز خجسته ترین رنگ برای مسلمانان است. این رنگ یک حس عمیق از اهتمام به طبیعت توسط خداوند متعال و مسلمانان را نشان می دهد که این موضوع را می توان از انعکاس این رنگ در پرچم بسیاری از ملت های مسلمان دریافت.

در ادامه، ابعاد زیست محیطی برخی از مبانی محوری اسلام بیان و مضامین حسابداری مرتبط با آنها تشریح می شود.

3-1- توحید (یگانگی خداوند):

توحید، اساس اعتقاد اسلامی است. براساس اصل توحید، تمام هستی توسط خداوند یگانه آفریده، کنترل شده و بقاء یافته است. این اصل، رابطه انسان-خدا، انسان-انسان و انسان-جهان را تبیین و بینش یکتاپرستی مسلمانان را پدید می آورد.

«مهم ترین مفهوم فلسفه اسلام در مورد طبیعت، مفهوم اساسی توحید است (Omar, 1987, 13)». این مفهوم، برابری تمامی مخلوقات در پرستش خداوند و همچنین تساوی آنها در برخورداری از حق زندگی و حیات را به صورت ضمنی به همراه دارد. از این رو تمامی مخلوقات باید به یکدیگر اتکای متقابل⁸ و ارتباط متقابل⁹ داشته باشند. به عبارت دیگر باید یک همزیستی جهانی (تکافل) در میان تمام مخلوقات الهی وجود داشته باشد (Kamlaa et al, 2006, 249). از این رو است که جهان طبیعت براساس یک تعادل و توازن بنا شده است.¹⁰

تاکید قرآن بر تعادل محیط زیست، دلالت بر شکننده بودن آن دارد. بنابراین آدمیان باید مراقبت بیشتری از طبیعت نموده تا برقراری این توازن را میسر سازند. چرا که «آدمیان خود، جزئی از محیط اند (Kamlaa et al, 2006, 249)». در این بینش، توازن به معنای میانه روی، عدالت و انصاف است. اما در نگاه اول ممکن است این دیدگاه، «اشرف مخلوقات» بودن انسان را به چالش بکشاند؛ چرا که در این دیدگاه تمامی مخلوقات از یک درجه اهمیت برخوردار بوده و تمایزی میان انسان و سایر مخلوقات از نظر کرامت جایگاه وجود ندارد. اما انگاشتن طبیعت به عنوان یک کالای عمومی چنین کنکاشی را به سادگی برطرف می کند. چون در بینش اسلامی نیز در بهره مندی انسان ها و سایر مخلوقات از طبیعت، اولویتی قرار داده نشده است.¹¹

قرآن، به حیات سایر مخلوقات نیز همانند حیات انسان اهمیت داده و از این لحاظ عواملی را که موجب سلب حیات تمامی جنبندگان زمین و آسمان می‌شود، مذموم شمرده است.¹² قاعده اسلامی « احسان (لطف و مهربانی)»، که سوء استفاده و تجاوز به حقوق دیگران را قدغن و احترام و بزرگداشت دیگران را ترویج می‌نماید، را می‌توان به‌عنوان انتزاعی از اصل اساسی «توحید» برشمرد. بر این اساس، مسلمانان باید صداقت، انصاف، عدالت و سایر اصول پسندیده اخلاقی را در تعامل با مخلوقات الهی پیشه نمایند. الکارادوی (Al-Qaradawi, 2005)، اعتقاد دارد که بحران‌های زیست محیطی که امروزه ما شاهد آنها هستیم، به این دلیل بوجود آمده‌اند که بشر این نگاه به گیتی و کائنات به‌عنوان یک کالای عمومی را از دست داده است. تا زمانی که بشر این را درک نکند که تمامی مخلوقات هستی از حقوق برابری برای زنده ماندن برخوردارند، اعمالی که از او صادر می‌شود تباهی کائنات و از این روی برهم زدن تعادل محیط زیست را به دنبال خواهد داشت. مصرف‌گرایی و منفعت‌طلبی شخصی، بدون در نظر گرفتن اصول ارزشی و اخلاقی، بشر را به سمت نابودی سایر مخلوقات و ناسپاسی از نعمت‌های الهی کشانده است؛ که این امر تعادل گیتی را به هم می‌زند. قصور و واماندگی در مراعات نظام الهی در آفرینش هستی، یا تمایل به برهم زدن این نظام، رفتارهایی را برمی‌انگیزد که پیامدهای مخربی برای محیط زیست خواهد داشت؛ و موجبات اختلال تعادل اکولوژیکی¹³ و یا تهی شدن ذخایر زیرزمینی را فراهم خواهد آورد.

3-2- امانتداری (جان‌شینی خداوند در زمین):

در اسلام تاکید فراوانی بر امانتداری شده است.¹⁴ از آنجا که در اسلام، براساس اصل توحید، انسان‌ها به‌عنوان جزئی از محیط به شمار می‌آیند، نقش ویژه‌ای در امانتداری از محیط پیرامون بر دوش آنها گذاشته شده است. بر این اساس آدمی به‌عنوان یک امین یا خلیفه منصوب گردیده¹⁵ و عهده‌دار مراقبت از خود و دیگر مخلوقات می‌باشد.¹⁶ بار مسئولیت این امانتداری حتی در نزد خداوند نیز دست کم گرفته نشده است. چرا که خداوند، امانت را بر کوه‌ها و سایر مخلوقاتش عرضه نمود لیکن از پذیرش آن امتناع ورزیده و تنها انسان بدان گردن نهاد؛ هرچند انسان نیز در ایفای وظیفه خود بی‌خردی نموده است.¹⁷ قبول امانتداری توسط بشر بر روی زمین، امتیاز و حق ویژه‌ای را برای او جهت سوء استفاده از زمین برای رسیدن به مقاصدش ایجاد نمی‌کند. بلکه برعکس، این امانتداری، عدالت و پرهیزگاری بیشتری را از انسان و اخواست می‌نماید.¹⁸ افراد باید قید و بندهایی را برای رفتارشان جهت حفظ تعادل محیطی قائل شده و محیط زیست را صرفاً برای مقاصد مشروع خود -به‌عنوان مثال زراعت- بکار گیرند.

3-3- عدالت اجتماعی:

طبق آیات الهی، فرایند خلقت موجودات، براساس نظام و در چارچوب عدالت قرار دارد. عدل در نظام هستی به معنی قرار گرفتن هر چیز در جایگاه مناسب خود است. چه در بعد فردی و چه در بعد اجتماعی، افراد جزئی از طبیعت به حساب آمده و بنابراین در بینش اسلامی عمیقاً تکریم شده‌اند.

مفهوم عدالت اجتماعی در اسلام از جمله مفاهیمی است که بسیار بر آن تاکید شده است.¹⁹ مسلمانان باید به یکدیگر توجه نموده و حقوق دیگران را در برخورداری از نعمت‌های الهی مراعات نمایند. مشارکت و تشریک مساعی همواره مورد تاکید اسلام قرار گرفته و خودمحوری و فردگرایی به شدت نکوهش شده است. از این بابت اسلام به‌طور کلی اسراف و زیاده‌جویی را تحریم نموده است.²⁰ در بینش اسلامی، اسراف به معنی تباهی نعمت‌های الهی موجود در محیط زیست انسان می‌باشد. لذا عدالت اجتماعی، تضییع حقوق دیگران در استفاده از منابع طبیعی و نیز اسراف و تباهی این منابع خدادادی را برنمی‌تابد.

3-4- جهان‌شمولی آموزه‌های اسلامی (جامع‌نگری و آینده‌نگری آموزه‌های اسلامی):

آموزه‌های اسلامی به‌واسطه جامع‌نگر بودن، توجه ویژه‌ای به مراقبت و محافظت از محیط زیست و از این روی توازن هستی دارند. جامع‌نگری اسلام به حفظ محیط زیست برای تامین نیازهای نسل جاری محدود نشده، بلکه بر محافظت آن برای نسل‌های آینده نیز ناظر است. ال‌کارادوی (Al-Qaradawi, 2005)، بیان می‌کند که «یکی از مهم‌ترین مفاهیم اسلام، برابری حقوق نسل‌ها است (Al-Qaradawi, 2005)». وی همچنین بیان می‌دارد که هیچ نسلی نباید حق استفاده از طبیعت و مخلوقات الهی را منحصر به خود بداند و یا هزینه‌های تباهی این منابع خدادادی را به نسل‌های آینده منتقل کند. یعنی افزون بر عدالت درون نسلی، عدالت بین نسلی نیز در آموزه‌های اسلام مورد توجه واقع گردیده است. این اصل محوری ارتباط تنگاتنگی با مفهوم «توسعه پایدار»²¹ دارد که در آن مصرف‌گرایی و زیاده‌جویی مفرط، مذموم شمرده می‌شود.

مصرف‌گرایی در قرآن به‌عنوان فساد و انحراف تعبیر شده و از این روی تحریم شده است.²² قرآن کریم بارها اشاره می‌نماید که انسان‌ها نباید دست به کارهایی بزنند که تباهی زمین را فراهم آورد.²³ لذا در بینش اسلامی یک توجه جامع به توسعه پایدار شده است. در این بینش نه تنها تباهی و هدر دادن زمین و سایر منابع طبیعی تحریم شده، بلکه انسان‌ها در مقابل بهبود محیط زیست برای استفاده نسل‌های آینده مسئول شناخته شده‌اند (Kamlaet al, 2006, 255).

3-5- تحسین زیبایی طبیعت:

زیبایی و نظام طبیعت بارها در قرآن مورد اشاره واقع شده است. قرآن، انسان‌ها را به نگاه عمیق و تفکر در موجودات هستی تشویق نموده²⁴ تا از آنها لذت برده و در زیبایی آنها، که شامل نظام، تناسب و هنرمندی می‌شود، به اندیشه

بنشینند. از این رو است که حیوانات به خاطر زیبایی‌شان به‌عنوان نشانه‌ای از آیات الهی توصیف شده‌اند²⁵. تحسین زیبایی طبیعت، نشان‌دهنده لزوم مراقبت و حفظ زیبایی محیط زیست می‌باشد؛ چرا که بی توجهی به محیط زیست، تباهی آن را در پی خواهد داشت.

4- بینشی برای بسط تئوری حسابداری محیط زیست در اسلام:

در اسلام بعد روحانی از بعد مادی زندگی انسان‌ها تفکیک نگردیده، بلکه به هر دو بعد در کنار هم توجه شده است. همچنین شریعت مقدس اسلامی، دین را تنها در بعد فردی نشان نمی‌دهد بلکه بسیاری از آموزه‌های آن مربوط به ابعاد و نهادهای اجتماعی زندگی انسان‌ها می‌باشد. از آنجا که حسابداری یک نهاد اجتماعی می‌باشد، لذا بخشی از آموزه‌های اسلام را به خود اختصاص داده است (Lewise, 2001).

با کاوش در آنچه که اسلام در ارتباط با مفاهیم حسابداری آموزه‌هایی را بیان نموده، می‌توان تئوری حسابداری محیط زیست اسلامی را بسط داد. به‌منظور دستیابی به این مهم، ابتدا می‌توان بر اصل محوری «امانتداری» تمرکز نمود. نگاه جامع به حسابداری بدون در نظر گرفتن جنبه‌های نظارتی و کنترلی آن، میسر نمی‌باشد. کنترل²⁶، رابطه شفاف و تنگاتنگی با راهبری²⁷، مباشرت²⁸ و نظارت²⁹، و از این روی مطابقت نزدیکی با اصل امانتداری داشته که به‌عنوان یکی از مبانی محوری اسلام به آن اشاره شد. مفهوم امانتداری نیز با سایر مبانی محوری یاد شده، از جمله اصل توحید، ارتباط تنگاتنگی دارد.

قوانین اسلام، تجویزی³⁰ و جامع نگردد. این دو شاخص در مورد آموزه‌های اسلامی مرتبط با حسابداری نیز مصداق دارند. جامع‌نگری قوانین اسلام که در اصل توحید و امانتداری نمایان است، دلالت بر یک نظارت همه‌جانبه، برنامه ریزی و کنترل یکپارچه و نیز حسابداری دقیق دارد.

با ملاحظه اهداف چنین سیستم اطلاعاتی که یک عنصر مهم نظارت و کنترل را تشکیل می‌دهد، اصل توحید، مراقبت از محیط، حفظ تعادل محیطی و بهبود محیط از طریق به زیر کشت بردن آن را امری حیاتی بر می‌شمارد. برای تحقق این خواسته‌ها، ایجاد یک سیستم نظارت و کنترل ضرورت می‌یابد. از طرف دیگر، اصول اجتماعی اسلام نیز یک سیستم اطلاعاتی و گزارشگری عمومی برای اطمینان دادن از حرکت در جهت منافع و مصالح عموم را ایجاب می‌کند؛ که این مهم نیز تنها به‌واسطه یک سیستم حسابداری مرتبط و هم پیوند تحقق می‌یابد.

اهمیت حسابداری در امر نظارت و کنترل از دیدگاه اسلام بر کسی پوشیده نیست. پاسخگویی در قبال پروردگار و تصور اینکه هر فردی یک حساب (پرونده عمل) نزد پروردگار دارد، از اصول مسلم اسلام است³¹.

کاوش در آیات قرآن نشان می‌دهد که حسابدار و از این رو حسابداری نقش کلیدی در اسلام دارد؛ این نقش به روشنی در بزرگترین آیه قرآن در سوره بقره نمایان است:

«ای اهل ایمان چون به قرض و نسیه معامله کنید تا زمانی معین (سررسید) سند و نوشته در میان باشد و بایست نویسنده درستکاری معامله میان شما را بنویسد و نویسنده از نوشتن ابا نکند که خدا به وی نوشتن آموخته پس باید بنویسد و مدیون نیز باید زیر نوشته را امضا نماید ... و در نوشتن معامله در تاریخ معین مسامحه نکنید چه معامله کوچک و چه بزرگ باشد ... و بایست به نویسنده و شاهدان معامله (در حال و کارشان) ضرری رسد (و بی اجر مانند) اگر چنین کنید نافرمانی کرده‌اید... (قران سوره 1؛ آیه 282)».

اسلام فراتر از آنچه که تصور می‌شود، نگاه جامعی به حسابداری دارد. شخصی که به‌عنوان حسابدار در اسلام توصیف شده شخصی است که مسئول اطمینان دادن از مفید بودن رویدادهای تجاری انجام شده برای جامعه است (Kamlaa et al, 2006, 257). از این رو نقش حسابدار در ارتباط با پاسخگویی در یک جامعه اسلامی محدود به محاسبات تکنیکی مالی مرسوم نیست؛ بلکه نقش او یک نقش اجتماعی بوده و حیطة مسئولیت او تا آنجایی گسترده است که از مطابق شریعت بودن فعالیت‌های تجاری و از این رو تامین رفاه عامه مردم اطمینان فراهم آورد.

اصل مراقبت از حقوق نسل‌های آینده، افشای برخی اطلاعات اساسی در این زمینه را ایجاب می‌کند. اطلاعات لازم جهت پاسخگویی به عامه مردم باید در سیستم حسابداری منعکس گردیده و همانطور که لوئیس (Lewis, 2001, 113)، تاکید نموده گزارشگری مالی باید فراتر از حسابداری به سهامداران - که بخش کوچکی از عامه مردم را تشکیل می‌دهند - صورت پذیرد. لوئیس (Lewis, 2001, 114) همچنین متذکر می‌شود که در اسلام، افشای اثرات اقتصادی فعالیت‌های مالی بسیار مربوط بوده چرا که منابع در دسترس جهت توزیع میان ذینفعان باید به نحو صحیحی منعکس شود تا براساس آن بتوان زکات و سایر وجوه شرعی، را که مستلزم تعیین ارزش خالص دارایی‌ها می‌باشد، به گونه‌ای قابل اتکا اندازه گیری نمود. از نظر لوئیس (Lewis, 2001) به منظور قابل اعتماد و مربوط بودن اطلاعات افشا شده، لازم است یک تعادلی بین بیش‌نمایی خوش‌بینانه و کم‌نمایی محافظه‌کارانه برقرار شود. به‌علاوه اصول اجتماعی اسلام بر گزارشگری و نظارت بر سایر جنبه‌های فعالیت‌های اقتصادی دلالت می‌نماید. بر این اساس، سیستم حسابداری باید نشان دهد که آیا منفعت حاصله از تجارت براساس مبانی شریعت - که شامل حفظ و بهبود محیط زیست می‌شود - بوده است یا خیر؟ (Kamlaa et al, 2006, 259).

روش‌های گزارشگری حسابداری زیست محیطی اسلامی متفاوتند. این روش‌ها، در سطح کلان و خرد و در تعامل با یکدیگر تلاش دارند تا به این سوال پاسخ دهند که آیا فعالیت‌های تجاری به گونه‌ای است که توسعه پایدار، با در نظر گرفتن نیازهای نسل‌های آینده، را نوید دهد. گزارش‌های حسابداری می‌تواند در ارتباط با موضوعاتی مانند مصرف‌گرایی افراطی و اتلاف منابع و سیستم‌های کنترل داخلی مربوطه تهیه شوند. همچنین یک سیستم حسابداری نظارت و کنترل

بر فعالیتهای بهبود محیط زیست به منظور ارتقای آن برای نسل‌های آینده می‌تواند ایجاد شود. در این سیستم گزارشگری باید ضمن اجتناب از نگاه مادی‌گرایانه، ارزش طبیعت در سطوح مختلف حساب‌ها منعکس شود.

5- نتیجه گیری:

در نگاه ادیان الهی، انسان موجودی دوبعدی بوده که زمینه رشد و تعالی او در این دنیای خاکی رقم می‌خورد. از همین جهت به رغم برخی از مکاتب که به منظور تصفیه روح، بی‌توجهی به بُعد مادی انسان را تشویق می‌کنند، اسلام به‌ویژه، بر جنبه مادی انسان در کنار بُعد ملکوتی‌اش تأکید نموده و اصولاً کمال واقعی را فقط از همین طریق میسر می‌داند. از این رو آموزه‌های بسیاری درباره حفظ سلامت و تأمین آسایش و همچنین تنظیم رابطه انسان با محیط پیرامون وی ارائه شده است. اسلام در یک دیدگاه جامع‌نگر، توجه عمیق و ریشه‌ای به محیط زیست و طبیعت دارد. در اندیشه اسلامی برخلاف بینش غیرتوحیدی، مبانی حفاظت محیط زیست در موازنه با وضع جامعه تعیین نمی‌شود؛ زیرا که این وضع، یک وضعیت اعتباری و قراردادی است. در اسلام برای تبیین مبانی حفاظت محیط زیست، به وضع حقیقی هستی توجه می‌شود و موضع انسان در مجموعه هستی تعیین می‌گردد؛ چرا که این رابطه یک رابطه واقعی بوده و انسان یک عنصر جدایی‌ناپذیر از مجموعه نظام هستی می‌باشد. (اصغری لقمجانی، 1376).

در بینش اسلامی مبانی روشنی برای ایجاد سیستم حسابداری محیط زیست و نظارت بر فعالیتهای زیست محیطی می‌توان یافت. در این پژوهش سعی گردید آن دسته از مبانی محوری اسلامی که ارتباط نزدیک‌تری با مسئله نظارت و کنترل محیطی در حوزه مفاهیم حسابداری دارد، تشریح گردند. تامل در این مبانی، دیدی جامع‌تر، ریشه‌دارتر و ملموس‌تر را نسبت به تئوری‌های غربی مطرح شده در این زمینه بدست می‌دهد.

در بخش اول با تکیه بر مبانی محوری توحید، امانتداری، عدالت اجتماعی، جهان‌شمولی آموزه‌های اسلامی و تحسین زیبایی طبیعت در اسلام، بر اهمیتی که دین مبین اسلام بر حفظ محیط زیست قائل شده است، تأکید و آموزه‌های اسلام در خصوص رابطه پسندیده بین انسان و طبیعت ذکر گردید. سپس با بهره‌مندی از مبانی محوری و آموزه‌های مذکور، تئوری حسابداری محیط زیست از منظر اسلام بسط داده شد. در این تئوری، از طریق سیستم حسابداری، ایجاد یک سیستم اطلاعاتی جامع پیشنهاد می‌شود که دربردارنده اطلاعات مالی و غیر مالی و نیز مکانیزم‌های نظارت و پاسخگویی می‌باشد. اجزای این سیستم اطلاعاتی، باید در سطح فراگیری با یکدیگر تعامل داشته، به نحوی که بتوانند اطلاعاتی را در سطح کلان (گزارشگری ملی)، در سطح خرد (گزارشگری برون سازمان) و نیز در سطح فردی-سازمانی (گزارشگری درون سازمانی)، در زمینه مشروع بودن منفعت کسب براساس موازین شریعت و مبانی محوری حفظ محیط زیست ارائه نماید.

منابع و مأخذ:

1. اصغری لقمجانی، صادق (1376)، مبانی حفاظت محیط زیست در اسلام، پایان نامه کارشناسی ارشد دانشگاه تربیت مدرس
2. Al-Qaradawi, Y. (2005). **The protection of the environment in Islamic Sharia**. Translated from Arabic. <http://www.qaradawi.net/site/topics/articles.asp> (accessed 17 March 2006).
3. Denny, F. M. (1998, Fall). **Islam and ecology: A bestowed trust inviting balanced stewardship**. *Earth Ethics*, 10 (1). <http://environment.harvard.edu/religion/islam/index.html> (accessed 17 March 2006).
4. Ibrahim, S. H. (2000, April). **The need for Islamic accounting: perceptions of its objectives and characteristics by Malaysian Muslim accountants and accounting academics**. Ph.D. Thesis, Department of Accountancy and Business Finance, University of Dundee.
5. Jahamani, Y. F. (2003). **Green accounting in developing countries: The case of UAE and Jordan**. *Managerial Finance*, 29(8), 37-45.
6. Kamlaa Rania, Gallhofer Sonja, Haslam Jim (2006). **Islam, nature and accounting: Islamic principles and the notion of accounting for the environment**, *Accounting Forum* 30, 245-265.
7. Lewis, M. K. (2001). **Islam and accounting**. *Accounting Forum*, 25(2), 103-127.
8. Manzoor, P. S. (2003). **Environment and values: An Islamic perspective**. <http://www.islamonline.net/english/introducingislam/Environment/topic12.shtml>.
9. Nuhoglu, E. (2003). **An exploratory study of website environmental reporting in Turkey**. *Social and Environmental Accounting Journal*, 23(1), 1-5.
10. Omar Naseef, A. (1987). **The Muslim declaration on nature**. In H. Abdel Haleem (Ed.), *Environmental Policy & Law*, 17 (1).
11. Sardar, Z. (Ed.). (1984). *The touch of Midas: Science, values and environment in Islam and the West*. Manchester: Manchester University Press.

پی نوشت‌ها:

-
- ¹ corporate social responsibility accounting
  - ² قران 89:16
  - ³ قران 37:41
  - ⁴ قران 27:31
  - ⁵ قران 1:62
  - ⁶ نقش اخلاق زیست محیطی (environmental ethics)، ایجاد موانع درونی اخلاقی در آحاد جامعه برای رفتار نسبت به طبیعت است (برای توضیحات بیشتر بنگرید به مقاله ماهیت و دیدگاه‌های اخلاق زیست محیطی با تاکید بر دیدگاه اسلامی، نوشته دکتر عابدی و همکاران (1386)، فصلنامه اخلاق در علوم و فناوری، سال دوم، شماره های 1 و 2)
  - ⁷ قران 38:28
  - ⁸ interdependency
  - ⁹ interconnectedness
  - ¹⁰ قران 49:54
  - ¹¹ قران 38:46
  - ¹² قران 38:46
  - ¹³ Eco-balance
  - ¹⁴ قران 39:35
  - ¹⁵ قران 39:35
  - ¹⁶ مفهومی که از خلافت (نیابت) استنباط می شود این است که خلیفه (انسان) باید در در مقام امانتداری و ایفای مباشرت با پروردگار عالم برآید و در مقابل اعمال خود پاسخگو باشد (Ibrahim, 2000).
  - ¹⁷ قران 32:72
  - ¹⁸ قران 38:28
  - ¹⁹ قران 25:57
  - ²⁰ قران 31:47
  - ²¹ sustainable development
  - ²² قران 152-151:26
  - ²³ قران 64:5
  - ²⁴ قران 20-17:88
  - ²⁵ قران 64:16
  - ²⁶ governance
  - ²⁷ steering
  - ²⁸ stewarding
  - ²⁹ looking after
  - ³⁰ normative
  - ³¹ قران 94:6

Islam and the Environmental Accounting

By:
Mohammad Ali Sari

Ph.D Student of Accounting in Tarbiat Modares University (TMU) and
Faculty Member of KheradgerayaneMotahr Institution of Higher Education

Abstract:

In Islam religion, people are encouraged to respect the nature and protect it as well as doing religious affairs. Moreover, there are some instructions to take care of the environment in the Islam *Sharia* that force its followers to protect the nature. In this paper, by using the Quran verses and previous researches, Islamic principles for the environmental accounting have been presented. The first session shows the importance of the nature in five fundamental Islamic principles: unity of God, trusteeship, social justice, the boundless scope of Islamic instructions, and appreciation of the beauty of nature. Then through these fundamental principles, the Islamic theory for the environmental accounting is developed. In this theory, the accounting information system should provide necessary information to show the importance of the environment and supply a supervision or soundness mechanism to control and report the activities that influence the nature.

Keywords:

Theory, Accounting, Reporting, Environment, Islam.